

Problematika dôveryhodnosti obetí domáceho násilia v súvislosti s ich kontraintuitívnym správaním

doc. ThDr. Mgr. Slávka Karkošková, PhD.
VŠ pedagóg vo funkcii docent v odbore *sociálna práca*,
Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety

Obsah

- Domáce násilie - rôzne typy – nie všetky vedú k sy.TO
- reakcie obetí, ktoré nezodpovedajú naším očakávaniam,
- faktory, ktoré zohrávajú rolu v tom, prečo týraná žena-matka neraz dlhodobo zotráva vo vzťahu s agresorom,
- zlomové životné okamihy, ktoré motivujú obeť k riešeniu ich životnej situácie,
- psychické dôsledky a správanie sa detí, ktoré sú svedkami násilia na matke.

Rôzne typy DV / IPV - dôležitosť diferenciácie

- ! rozlišovať týranie od iných podôb násillia v partnerskom spoužití. – Nie vždy ide o týranie a TČ.
- K diferenciácii je možné dospieť na základe **analýzy vývoja vzťahu medzi partnermi na časovej ose**. Takáto analýza zahŕňa **správanie oboch partnerov**.

Situačné párové násillie (<i>common couples violence</i>) 80% prípadov	<ul style="list-style-type: none"> • Obaja partneri sa uchylujú k agresii počas konfliktu, hádky, resp. striedanie rolí O a A v priebehu spoužitia • Agresia = akceptovaný nástroj pri vysporiadavaní sa s konfliktom • Dominuje ľahšie fyzické násillie • Početnosť incidentov nie je veľká, medzi nimi dlhé obdobia klľudu, nedochádza k eskalácii násillia
Separáčné násillie (<i>separation violence</i>)	<ol style="list-style-type: none"> 1. bez predchádzajúceho IPV - násillie je vyvolané stresom zo separácie (stres naruší zvyčajné stratégie zvládania záťaže) 2. separačné násillie, ktoré je pokračovaním predchádzajúceho IPV, - v dobe rozchodu dochádza k eskalácii IPV
Sebaobrané násillie (<i>violent resistance</i>)	<ul style="list-style-type: none"> • Môže sa objaviť v kontexte nasledujúceho typu IPV • O môžu byť vystrašené ale aj nahnevané – agresia im umožní sebaobranný úkon

Rôzne typy DV / IPV - dôležitosť diferenciácie

intímny terorizmus (<i>intimate terrorism</i>)	<ul style="list-style-type: none"> • Klasická pôvodná varianta IPV • Cyklus DN (striedanie období klľudu a období incidentov) + eskalácia • Vzťahovaná asymetria • Prevažuje fyzické násillie / uplatňovanie kontroly a moci (cez emoč.zneuž., izolácia, ekonom.zneuž.,vyhrážky, zastrešovanie, a iné nefyzické taktiky kontroly) • Vzniká sy. týranej osoby
Psychické DN (<i>mental torment</i>)	<ul style="list-style-type: none"> • Cyklus DN • Vzťahovaná asymetria • Prevažuje psychické násillie / uplatňovanie kontroly a moci • Môže vzniknúť sy. týranej osoby
Nátlakové kontrolujúce násillie (<i>coercive controlling violence</i>)	<ul style="list-style-type: none"> • Permanentný z normy vybočujúci (excesívny) nátlak a kontrolovanie partnera/ky • A.používa úmyselnú taktiku k vytvoreniu asymetrického vzťahu • Agresor nastavuje pravidlá, ktoré obeť musí rešpektovať – ich dodržiavanie si vynucuje rôznymi spôsobmi (fyzické násillie je iba jeden zo spôsobov – jeho absencia, alebo minimálna prítomnosť sama o sebe nenečuje IPV) • Štartérmí incidentov bývajú rozmanité drobné podnety • Môže sa objavovať v nových formách aj po rozchode (používanie zastrešovania, finanč.kontroly a detí k ovládaniu obeť, súdne spory) • Vzniká sy. týranej osoby

Syndróm týranej osoby

- **viktimitizačný syndróm**, nie dg v MKCH (IDC) alebo DSM (nepsihopatologizuje obeť) - komplexné následky, vrátane **kontraintuitívneho správania** O
- Systematické IPV môže spôsobiť obeti rôzne psychické ťažkosti – ale pre právne posúdenie nemusia byť tým najpádnejším argumentom – dôležité je **vyhodnotenie intenzity/miery duševného násillia, miery kontroly (a voľby) v životných aktivitách, miery zníženia kvality života** (Čírtková 2015)
- Posúdenie konkrétneho partnerského spolužitia **vyžaduje analyzovať vývoj vzťahu** a správanie oboch partnerov v priebehu času (=) **kalendár IPV** – zahŕňa fázu zoznámenia a dvorenia, fázu vzniku prvých konfliktov, incidentov či inštalovania kontroly – zachytáva, kedy a ako vzniká čiastočná alebo úplná vzťahová asymetria)
 - *dynamika IPV nemôže byť zistená cez jednoduchú a priamu otázku (Zažili ste niekedy vo vzťahu násillie? Zbil vás niekedy?...)* - ale **otvorenými otázkami**: Aké sú typické oblasti nezhôd, konfliktu vo vzťahu? Ako sú zvládané? Boli ste kritický voči partnerovi? Ak áno, ohľadne čoho? Čo ste s tým urobili? Ako ste to vyjadrili? Otázky žiarlivosti a kontroly. Znaký fyzic.agresie.
- znal.posudok = vedecká forenzne psychologická štúdia - **nutnosť orientácie v aktuálnom stave vedeckého poznania** ohľadne IPV + v **psychotraumatológii** (Čírtková 2015)

reakcie obetí, ktoré nezodpovedajú naším očakávaniam

kontraintuitívne správanie (z angl. *Counterintuitive behavior*) = také správanie, ktoré nezodpovedá očakávaniam priemerného človeka o tom, ako by obeť mala správne alebo logicky reagovať.

Bežné očakávania od obetí IPV:

- že ohlásia IPV po prvom incidente
- že opustia agresora a nevrátia sa k nemu, ani s ním nebudú udržiavať kontakt
- že podajú konzistentnú výpoveď
- ...

Navzdory očakávaniam:

- Neoznamujú IPV bezprostredne
- Obete často zostávajú s agresorom
- Minimalizujú zneužívanie (nebolo to až tak zlé)
- Podávajú rôzne verzie toho čo sa stalo v rôznom čase / Odvolajú výpoveď / Odmietnu svedčiť alebo svedčia v prospech agresora
- Žiadajú prepustenie
- Pokračujú v kontakte s agresorom / vrátia sa k agresorovi

Kontraint. správanie	Možné príčiny
Neoznamovanie IPV	<ul style="list-style-type: none"> • predošlé negatívne skúsenosti s trestnoprávnym systémom (Klein 2009); • odvrata A za predošlé oznámenie alebo hrozbu oznámenia (Greenfeld et al. 1998); • presvedčenie O, že IPV je jej vinou a nie zodpovednosťou A (Shrader & Sagot 2000); • presvedčenie, že IPV je normálne (Lininger 2005, Soulé 2006, Yamawaki et al. 2012);
Zmena výpovede	<ul style="list-style-type: none"> • A rafinovane apeluje na emócie O, minimalizuje IPV, sťažuje sa na depresiu alebo sa vyjadruje, že postráda deti (Bonomi et al. 2011) • O bola zastrašovaná A alebo jeho rodinou a priateľmi (Lininger 2005), • O je finančne závislá na A (Anderson & Saunders 2003)
Zotrvávanie vo vzťahu	<ul style="list-style-type: none"> • opustenie A zvyšuje riziko vážneho ublíženia obeť (Campbell et al. 2003) • O môže byť tak finančne závislá na A, že opustenie je prakticky nemožné (Murray 2008) • Náboženské presvedčenia O činia opustenie vzťahu nepredstaviteľným (Anderson & Saunders 2003) ; • O sa môže cítiť zodpovedná za IPV (Shrader & Sagot 2000);

Kontraint. správanie	Možné príčiny
Pokračujúci kontakt s agresorom	<ul style="list-style-type: none"> • Facilitácia kontaktu medzi spoločnými deťmi a agresorom (Evans 2007); • Pociť zodpovednosti za IPV a pocit viny za strávenie sa agresora, ktorý komunikuje pocity depresie alebo samovražedné úmysly, alebo vyjadruje ľútosť a túžbu po vyhľadani odbornéj pomoci (Griffing et al. 2002) • Usúdenie, že je bezpečnejšie byť v kontakte s agresorom než odísť, pokiaľ agresor pozná miesto pobytu obeť, alebo usúdenie že sa dá znižovať riziko agresie, ak obeť vie o mieste pobytu agresora (Davies 2009)
Vrátenie sa k agresorovi	<ul style="list-style-type: none"> • Finančná situácia obeť môže byť neúnosná, ak by obeť agresora opustila; • Obeť sa môže nechať P presvedčiť, že incidenty sa už nikdy nebudú opakovať, pretože P vyjadruje ľútosť a sľubuje vyhľadať odbornú pomoc (Griffing et al. 2002) • Samota pripadá obeť neznesiteľná (Yamawaki et al. 2012)

Projekt VICTIMS

- *Victimizing Children Through Injuring Mothers* (Viktimizovanie detí prostredníctvom ubližovania matkám)
- **Medzinárodný výskumný projekt** (č. JLS/2008/DAP3/AG/1157 - *Daphne III Programme*) - *An indirect harmful effect of violence: Victimization the child and Re-victimizing the woman-mother through her child's exposure to violence against herself* (**Viktimizácia dieťaťa a reviktimizácia ženy-matky prostredníctvom vystavenia jej dieťaťa násiliu voči nej**).
- 12/2009 – 12/2011,
- univerzity zo štyroch európskych krajín: Cyprus, Taliansko, Rumunsko a Slovensko.
- Hoci primárnym cieľom tohto projektu bolo skúmať aký dopad má na dieťa to, keď je svedkom násilia páchaného na jeho matke, niektoré výskumné aktivity – nám pomohli pochopiť taktiež **faktory, ktoré prispievajú k prolongácii násilia.**
 - *Tieto faktory je možné roztriediť do 5 kategórií: psychologické, fyzické, sociálne, ekonomické a eticko-spirituálne.*

Psychické faktory ovplyvňujúce prolongáciu násilia

1. Znížené sebavedomie	8. Sebaponíženie s dobrým úmyslom
2. Strach	9. Hanba
3. Disociácia	10. Sebaobviňovanie
4. Retroflexia	11. Zúženie vnímania, resp.
sústredenie pozornosti inam
5. Naivná nádej	12. Teória menšieho zla
6. Ospravedlňovanie páchatel'a	13. Umelé tlmenie stresu
7. Ľutovanie páchatel'a	

Pozn.: Príklady na jednotlivé faktory možno nájsť v štúdií: „Faktory ovplyvňujúce životné rozhodnutia týraných žien-matiek“, ktorej plný text je dostupný na internete:
https://www.researchgate.net/publication/294534367_Faktory_ovplyvnujuce_zivotne_rozhodnutia_tyranych_zien-matiek

Fyzické faktory ovplyvňujúce prolongáciu násilia

■ únava až vyčerpanosť

- *Ťažko sa pracuje, ťažko sa realizuje, ťažko sa hľadá lepšia práca ktorá by ma urobila finančne sebestačnou, ťažko sa hľadá byt a niečo vybavuje – keď ráno vstávate po prebdenej noci, s boľavou hlavou, a musíte ešte upratať po nočnom vyčíňaní... Keď vám niekto ukrajuje zo síl, nevládzete.*

Sociálne faktory ovplyvňujúce prolongáciu násilia

1. Sociálna izolácia	5. Inštitucionálne bariéry
2. Spoločenská tabuizácia témy	6. Zlyhanie systému pomoci
3. Absencia podpory od príbuzných	7. Legislatíva versus dôkazy
4. Predsudky okolia	8. Korupcia

Pozn.: Príklady na jednotlivé faktory možno nájsť v štúdií: „Faktory ovplyvňujúce životné rozhodnutia týraných žien-matiek“, ktorej plný text je dostupný na internete:
https://www.researchgate.net/publication/294534367_Faktory_ovplyvnujuce_zivotne_rozhodnutia_tyranych_zien-matiek

Ekonomické faktory ovplyvňujúce prolongáciu násilia

1. Problém so zabezpečením bývania
2. Obavy ohľadne zamestnania
3. Nedostatočné finančné zabezpečenie

Pozn.: Príklady na jednotlivé faktory možno nájsť v štúdií: „Faktory ovplyvňujúce životné rozhodnutia týraných žien-matiek“, ktorej plný text je dostupný na internete:
https://www.researchgate.net/publication/294534367_Faktory_ovplyvnujuce_zivotne_rozhodnutia_tyranych_zien-matiek

Eticko-spirituálne faktory ovplyvňujúce prolongáciu násilia

1. Chápanie manželskej prísahy	7. Zámer uchovať rodinu pokope
2. Úzkosť zo zamedzenia prístupu k sviatostiam	8. Hľadanie nádeje v modlitbe
3. Chápanie obety/utrpenia	9. Viera v osud/alebo Boží zámer (skúšku)
4. Chápanie poslušnosti	10. Viera v nadprirodzenú spravodlivosť
5. Chápanie odpustenia	11. Spoliehanie sa na názor kňaza
6. Láska	

Pozn.: Príklady na jednotlivé faktory možno nájsť v štúdií: „Faktory ovplyvňujúce životné rozhodnutia týraných žien-matiek“, ktorej plný text je dostupný na internete:
https://www.researchgate.net/publication/294534367_Faktory_ovplyvnujuce_zivotne_rozhodnutia_tyranych_zien-matiek

Zlomové životné okamihy

motivujúce obeť k riešeniu ich životnej situácie

1. *Keď deti začnú matku prosiť, aby odišla od oca, alebo sa rozviedla* - až do tohto momentu sú matky zvyčajne presvedčené, že stratégie, ktorými na problém reagujú, sú v záujme dobra detí.
2. *Hranica nervového zrútenia* - ktorú signalizujú napríklad samovražedné úmysly. Žena si práve vtedy môže uvedomiť, že dosiaľ používané stratégie sú nezmyselné.
3. *Tragédia alebo bezprostredná hrozba tragédie* - napr. keď v dôsledku týrania, tehotná žena potratí, alebo keď muž zaútočí na ženu v situácii, keď má v náručí malé dieťa.
4. *Existenčné ohrozenie* - napr. v podobe hrozacej exekúcie, v dôsledku nezodpovedného konania tyrana.
5. *Konkrétna externá pomoc a podpora...*

Deti ako svedkovia IPV

- Väčšinou sa obeťami domáceho násillia stávajú ženy, ktoré sú zároveň aj matkami. „V momente, keď na nich páchajú ich partneri násillie, sú **deti** vo väčšine prípadov **priamymi svedkami alebo poslucháčmi**“ (*Stanovisko Európskeho hospodárskeho a sociálneho výboru, 2006/C 325/15*), čl. 2.2.3).
- Tieto deti možno považovať za tzv. **nepriame obeť domáceho násillia**. V tejto súvislosti sa používa tiež pojem „**deti vystavené násilliu**“ (z angl. *children exposed to violence*).
- *Ide o deti, ktoré sú svedkami násillia prostredníctvom toho, že vidia, počujú, cítia alebo si uvedomujú násillie, ktoré jeden z rodičov (zvyčajne matka) trpí zo strany svojho partnera (zvyčajne otca detí).*
- *aj pozorovanie dôsledkov - ako napr. poranenie, poškodenie majetku* (*Edleson, Shin, & Armendariz, 2008*).
- *aj účasť na násillí - tým že sa snažia násilliu predchádzať alebo ho zastaviť, alebo sa snažia chrániť viktimizovaného rodiča alebo seba* (*Mullender et al., 2002*).

Deti ako svedkovia IPV

- Miera negatívnych dôsledkov – závisí od rôznorodých faktorov
- Široká škála vážnejších i menej vážnych psychických, telesných a sociálnych problémov, vrátane úzkosti, depresie, post-traumatického stresu, iných emočných problémov, behaviorálnych problémov, zvýšené riziko chronických ochorení, ťažkostí v škole alebo v sociálnych vzťahoch (Kitzmann, Gaylord, Holt, & Kenny, 2003; Wolfe, Crooks, Lee, McIntyre-Smith, & Jaffe, 2003).
- Vek detí: bez ohľadu na vek – negatívne internalizujúce správanie / u 7-14 r. – väčší negatívny vplyv na externalizujúce správanie (Sternberg, Baradaran, Abbott, Lamb, & Guterman, 2006).
- v dospelosti - vyššie riziko ďalšieho vystavenia negatívnych životným udalostiam, depresiám, zneužívaniu alkoholu a drog, telesných a psychických problémov, zvýšená miera užívania zdravotnej starostlivosti (Cater, Miller, Howell, & Graham-Bermann, 2015; Dube et al., 2003).
- Resiliencia / PTG – u niektorých detí – napriek ťažkým zážitkom v detstve (Howell, 2011; Kitzmann et al., 2003).
- Závažnosť IPV, ktorého bolo dieťa svedkom môže predikovať závažnosť depresie a PTSD v dospelosti (Miller, Cater, Howell, and Graham-Bermann 2014) –
- Závažnosť IPV - nemôže byť posudzovaná schématicky – môže závisieť od povahy toho čo sa stalo a / alebo od toho, ako to konkrétne dieťa interpretovalo

psychické dôsledky a správanie sa detí, ktoré sú svedkami násilia na matke

HARTER 1: SPPT (*Self_Perception_Profile_Test*) – pre dieťa (36 položiek)

- Deti, ktoré sú svedkami násilia:
 - si o sebe myslia, že majú nižšiu školskú zdatnosť
 - si o sebe myslia, že sú menej sociálne akceptované
 - majú nižšie sebahodnotenie

HARTER 3: *Teacher_Rating_Scale* (pre učiteľa)

- Učitelia hodnotili deti (ktoré sú svedkami násilia) nižšie vo všetkých oblastiach:
 - školská zdatnosť, sociálna akceptácia, športová zdatnosť, fyzický zjav, správanie

psychické dôsledky a správanie sa detí, ktoré sú svedkami násilia na matke

Scenária - 14 príbehov – kategorizovaných do 6 skupín podľa toho, čo merajú : 1. (reakcie dieťaťa v bežných situáciách + 2. v situáciách, kedy je priamo vystavené násiliu + 3. reakcie dieťaťa keď je svedkom násilia + 4. matka ako rolový model + 5. sebaobraz a sebadôvera + 6. vnímanie školskej zdatnosti a školy všeobecne)

- Deti (svedkovia násilia)
 - v bežných situáciách sa správajú viac pasívnejšie a menej asertívnejšie (než deti z kontrolnej vzorky)
 - majú nižšie sebavedomie
 - majú väčšiu potrebu ochraňovať matku

Deti ako svedkovia IPV

Levendosky et al. (2013) skúmali deti vo veku 1-7 rokov, ktoré boli vystavené násiliu na matke.

- Zistili, že približne u polovice týchto detí sa vyvinuli **symptómy traumy**. Čím častejšie boli deti svedkami takéhoto násilia, tým viac posttraumatických symptómov vykazovali.
- Posttraumatické symptómy prítomné u detí pritom korelovali s posttraumatickými symptómami matky, z čoho vyplýva, že malé **deti sú osobitne zraniteľné voči utrpeniu osôb, ktoré sú im fyzicky a emočne blízko**.

riziko reviktimizácie pri kontakte s agresorom (Platt et al. 2016, Walker a Shapiro 2010).

- Ak bolo dieťa traumatizované, potrebuje predovšetkým zaistenie bezpečia a spracovanie traumatických zážitkov, skôr než vôbec dôjde k obnoveniu kontaktu s pôvodcom ublíženia. **Odmietaný rodič predstavuje pre viktimizované dieťa automatický spúšťač traumatických spomienok** (tzv. flešbekov) Pokračujúce vystavovanie sa takýmto spúšťačom prispeje iba k rozvoju PTSD...

Deti ako svedkovia IPV

Zneužívanie konceptu „syndróm zavrhnutého rodiča“ (SZR) – a história IPV

- *narušenie vzťahovej väzby dieťaťa k otcovi, pocity strachu alebo hostility voči nemu, odmietanie kontaktu s otcom, obavy o matku a potreba chrániť ju pred otcom sú po takýchto skúsenostiach (vystavenie IPV) u dieťaťa celkom opodstatnené (Lewis-O'Connor et al. 2006; Bowles et al. 2008; Bancroft a Silverman 2012; Levendosky et al. 2012; Clemente a Padilla-Racero 2015b).*
- V tejto súvislosti sa upozorňuje, že **násilní/zneužívajúci „rodičia** bežne obviňujú svojich partnerov, že popudili deti proti nim a len zriedkakedy prijímajú zodpovednosť za vplyv, aký má ich správanie na deti“ (Dalton et al. 2006, s.19).
 - Výsledky výskumov ale nepotvrdili, že by ženy, ktoré sú obeťami IPV, mali tendenciu odcudzovať (alienate) deti od ich otca;
 - u detí, ktoré boli nepriateľsky nastavené voči otcovi, mala ich **hostilita viacero príčin, vrátane negatívneho správania odmietaného rodiča** (akým je napr. aj ponižovanie matky pred deťmi) (Johnston et al. 2005).

Bližšie k problematike tzv. SZR vid': KARKOŠKOVÁ, S. 2016. Používanie konceptu „syndróm zavrhnutého rodiča“ v právnej praxi – 1. časť. In: *Justičná revue*, 68(6-7), s. 690-709, KARKOŠKOVÁ, S. 2016. Používanie konceptu „syndróm zavrhnutého rodiča“ v právnej praxi – 2. časť. In: *Justičná revue*, 68(8-9), s. 857-877
 + vyhlásenie dostupné na: <http://www.justice.gov.sk/Stranky/aktualitadetail.aspx?announcementID=2093>

Dôležitosť dôkladného posúdenia IPV v poručníckych sporoch

Výskumníci identifikovali **vzorce** manipulácie, minimalizácie poškodenia, hrozieb a násilnej odplaty zo strany zneužívajúcich mužov **v procese separácie, rozvodu a poručníckych sporoch** (Arendell, 1995; Bancroft, 2002; Jaffe, Lemon, & Poisson, 2003; Ptacek, 1999).

Tieto vzorce sú **často neviditeľné tým, ktorí nie sú uzrozumení s dynamikou IPV** (dokonca ani vtedy, ak je história IPV v kauzách výslovne spomenutá (Johnson, et al. 2005) alebo keď je zdokumentovaná) (Kernic, Monary-Ernsdorff, Koepsell, & Holt, 2005).

Neadekvátne posúdenie IPV => odporúčania o úprave styku R a malolet. detí, ktoré vystavujú deti riziku ďalšieho poškodenia.

- u agresorov boli zistené rodičovské deficity ako napr. nedostatok vrelosti, donucovacie taktiky a odmietanie (Anderson & Cramer-Benjamin, 1999; Azar, 2002; Straus, 1983).
- Korelácia medzi IPV a násilím na deťoch (40% - 60%) (Appel & Hoden, 1998; Edelson, 1999, Holden, Geffner, & Jouriles, 1998)
- Agresori sa môžu domáhať striedavej starostlivosti z iných dôvodov, než je najlepší záujem dieťaťa (Bancroft & Silverman, 2002)

Dôležitosť dôkladného posúdenia IPV v poručníckych sporoch

Pri posudzovaní rodičovskej kapacity starať sa o konkrétne dieťa – alebo pri posudzovaní interakcie medzi dieťaťom a rodičom – sa psychológovia snažia **pozorovať dieťa spolu s rodičom v prirodzenom prostredí ako aj v štruktúrovanom prostredí**. – Avšak tento prístup má svoje limity.

Limity akéhokoľvek pozorovania vyplývajú z toho, že **povaha situácie automaticky ovplyvní správanie a interakcie**.

- v bezpečnom prostredí, v pracovni znalca, počas toho, čo je znalec prítomný, môže dieťa vykazovať správanie, ktorému sa v inej situácii vyhýba.
- Nedostatočne erudovaný posudzovateľ sa môže mylne domnievať, že ak dieťa aktuálne objíma údajného agresora alebo mu inak dáva najavo lásku, resp. túžbu po jeho milujúcej pozornosti, tak nemohlo byť traumatizované (Meier 2013; Pepiton et al. 2014).

Pozorovanie rodiča a dieťaťa v bezpečnom, štruktúrovanom prostredí má **obmedzenú prediktívnu hodnotu pre určenie toho, nakoľko je interakcia rodič - dieťa bezpečná mimo tieto pozorovania**. (APA 2013).

■ Ďakujem za pozornosť!

■ doc. ThDr. Mgr. Slávka Karkošková, PhD.

■ Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety, n.o.

■ slavka.karkoskova@gmail.com

■ 0903 482 802

https://www.researchgate.net/profile/Slavka_Karkoskova/publications